

СЪЗЕРЦАВАНЕТО НА ХУДОЖЕСТВЕНИЯ ТЕКСТ В УРОКА ПО ЛИТЕРАТУРА

Владимир Диловски

THE CONTEMPLATION OF LITERARY TEXTS IN THE LITERATURE LESSON

Vladimir Dilovski

Abstract: The article discusses the problem of contemplation as a method of reading and understanding the literary text and as an educational approach in studying literary texts at school. It opposes the hectic way of life today, in which "reading in solitude" (N. Carr) for pleasure is no longer possible. The thesis that is stated is that contemplation as a meditative and "inspired immersion" (A. Kyosev) in the text is studied and it helps to better analyze and understand the read work.

Key words: contemplation, literary texts, education, method of reading

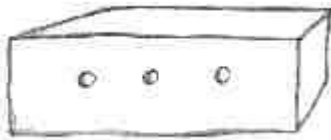
„– Ти значи идеш от друга планета?

Но той не ми отговори. Поклащаше лекичко глава, като гледаше самолета ми:

– Право е, че с това нещо ти не би могъл да дойдеш много отдалеч...

И се вдълбочи в размисъл, който продължи много. После извади от джоба си моята овца и потъна в съзерцание на съкровището си.“

Винаги си спомням с усмивка този начален епизод от „Малкият принц“ на Екзюпери, в който разказвачът – пилот на катастрофирал самолет, изпълнява желанието на внезапно появилото се в пустинята момче със златни коси да му нарисова „една овца“. След няколко неуспешни опита на болна овца, тъжна овца и овен художникът по неволя рисува кутия с три дупки и оповестява: „Това е сандъкът. Овцата, която искаш, е в него“.

А детето, което преди това от пръв поглед разпознава рисунката с боата, глътнала слон, щастливо възкликва: „Тъкмо това исках“. Способността на Малкия принц да вижда световите под очертанията е резултат от една друга предхождаща виждането му способност – съзерцанието. Потъването в блаженството на виждането в нещо, което те изключва от всичко останало, е един от най-важните моменти на съпреживяването му. От което следва и разбирането му впоследствие.

Съзерцаването е форма на наблюдение, на едно протяжно вглеждане в някакъв обект, привлякъл вниманието на субекта. В статията си За „гледането“ и „виждането“ в разказа на Ив. Вазов „Дядо Йоцо гледа“ Теменуга Тенева

обяснява корелацията на двата етапа в процеса на възприемането на другото, непознатото (Тенева 1996: 97-104). Наблюдението е продължителност, в която човек възприема външното с неговите видими белези, докато след необходимо натрупване следва много по-краткият, взривен момент на виждането, изразяващо постигнатото разбиране за наблюдаваното. То вече е станало вътрешно, оличностено, познато („Господи, видох!“, възкликва Дядо Йоцо след срещата си с българския „паша“).

От философска гледна точка Евагрий Понтийски определя съзерцанието като „единство с Единното“ (Petrov 2015):

„Навлизането в катастазис на покой, тишина и безмълвие. В него сърцето се успокоява, а „умът, пребивавайки безмълвен (*hesychos*) и озарен от своето собствено сияние, започва безметежно да се визира във всичко съществуващо“ (Pr. 64, 648-649; 36, 380-381)“.

Съзерцаването всеки от нас познава от безвремието на детството и често сме се стряскали от нечий глас: „къде се отнесе?“ С порастването си обаче детето, вече ученик, влиза в ритъма на „бързото живеене“, в което няма време за отплесване. Днес житейските скорости са увеличени на макс и прескачането от дейност в дейност, от картинка на картинка (в социалните мрежи или интернет), от парче информация към друго парче информация става за толкова кратко време, че човек не успява да осмисли предишното и вече е ангажиран със следващото.

Като контрапункт на препускащото живеене през последните години се появи концепцията *slow living* или „бавно живеене“, с която следващите я се опитват да върнат все по-губещото се в ежедневието ни **удоволствие** от това, което правим – хранене, общуване, работа... и четене. Четенето е от десетилетия изтикано в ъгъла на удоволствените дейности и пространства, макар да има заложено в себе си това наслаждаване на моментите, в които с хубава книга можем да се изключим от всичко наоколо.

И ако все пак в света на порасналите идеите на „бавното живеене“ бавно си проправят път, в ученическите и училищните среди кипи трескавост в споделянето на мемове¹, тик-ток клипове, все по-кратки и опростени игри, които могат да се цъкат през телефоните, и никакво време/интерес за/към четене, още по-малко – на задължителната за изучаване литература. В самите часове по литература пък наставка застой на изброените дейности, което не води до никакво съзерцание, а до пълна незаинтересованост и нервно очакване за свършване на часа.

През 2023 г. в различни медии² се появиха статии с продължение от Александър Кьосев, в които професорът по културология и автор на „Караниците около четенето“ (Kyosev 2013) сподели свои мисли за това как да спасим четенето при младите хора. Неговата теза е, че четенето не е ценност само по себе си, но с него се създават качества – „концентрация, вдъхновено потъване в нещо, възможността да разбираш в дълбочина“. Но за да се случи това вдъхновено потъване (съзерцание), е необходимо да се снемем задължителността на четенето,

¹ Мем – от гр. „мимема“ – „нещо, което се имитира“, въведено от Ричард Докинс в „Себичният ген“ (1976), докато Майк Годуин го адаптира към интернет като мутация на мем, който се е отвякъл от първоначалната идея и се е развил в нова посока. Обикновено хумористични образи и кратки осмиващи съдържания.

² *Дневник, Култура, Гласове*, предаването „Кръг Квадрат“.

„защото, ако в него няма страст, емоционалност и ако искате, мания, младите няма да четат“. И предупреждава, че технологичните промени застрашават самата процедура по четене.

Със съгласието за необходимостта от четене със страст и съзерцаване не се съгласяваме с отпадането на задължителната литература в училище. Никой не е почнал да чете по собствена воля и никой не е избирал сам първите си книги. Методическият въпрос е как задължителното четене да се превърне в пожелано. Литературният текст има природа, която може да се предизвика за персонифицирана/лична за всеки съзерцаващ го среда, в която да витае този текст. Връщането на погледа към нещо, от една страна, преднамерено, а от друга – удоволствено, прави по-приятна и отдадена работата с него особено когато вече сте станали и фамилиарни с обекта на съзерцанието, което в крайна сметка е един от съществените резултати на тази способност на човешкия ум. **Ученикът трябва да бъде учен да съзерцава.** Съзерцанието е вид медитация с вглеждане, при което погледът/умът се рее хем повърхностно, хем дълбинно в обекта на съзерцание в търсене на неговата форма-функция през свикването с вида му. При съзерцаването, както и в урока, има включване и изключване от урока/съзерцанието.

Когато човек разглежда/изучава картини, ги съзерцава – просто ги гледа, наслаждава се, когато слуша музика е подобно, но с друго сетиво (често слушащите музика затварят очи, за да останат само под въздействието на мелодията). При изучаването на литературни произведения, а те са едновременно слово-образ и слово-ритъм-глас вибрация, **не е предвидено време да се съзерцава текстът, който ще се чете колективно.** Може би защото последователната смислова свързаност на думите в художествената творба и оттам – възприемането им като „речев поток“ привидно изключва „спирането“ върху една или няколко от тях. Да, словесните образи не се „виждат“ непосредствено, трябва да се включи въображението, но точно това е удоволствието от играта да прозреш под очертанията на знака/думата (като Малкия принц). Кинематографичността на потока от думи-образи позволява „влизането във филма“, който започва да се прожектира в съзнанието на читателя, но какво от това – учениците не го възприемат като парче изкуство (нещо изкуствено, направено), което сме сложили на тезгяха на знанието и го работим, за да го разберем, а като абстракция от думи – без форма, с не толкова ясни съдържание, послание и изразни средства. Причината – липсата на условия, които да настроят отпускането, да позволят съзерцаването. А оттам и невъзможност поради непрактикуване на „вдъхновено потъване“.

Когато се възприема един текст, има големи разлики между първото, второто и следващите четения. При първото четене, в което реципиентът подушва текста, е първичното запознаване. На този етап едно свършено художествено произведение може все още да не ни хареса. При второто четене в някакъв следващ (може и след години) момент започват да изпъкват отделни качества, елементи, художествени хватки на текста и харесването да се усили. С усиляване на харесването се предизвикват и следващи четения, които продължават да откриват още скрити красоти на произведението, докато не се стигне до етап на възприемане, когато читателят е станал истински фен на автора и творбата. На този финален етап реципиентът вече е достатъчно фамилиарен с текста, за да

може, използвайки познатите му литературни сечива, да го интерпретира. За съжаление, времето за четене на литература в училище е крайно недостатъчно, за да се измине пътят от одосаденото или в по-добрия случай – безразлично – отношение към изучаваната творба до „виждането” на смисъла ѝ и оттам – харесването ѝ, желанието да се говори за нея, да се споделя с други, които са я разбрали, харесали.

Има още една много сериозна причина да не се случва съзерцателното потъване в света на художествения текст в училище. Колективният прочит е точно обратното на „четенето в самота“, за което говори Н. Кар в книгата си „Под повърхността“ (Кар 2012). Това, което за поколенията от предишния век е възможност за усамотяване, изключване за часове, а понякога и за дни от „външното“, за днешния читател-ученик е непознато и нежелано състояние. „Браузването“ четене „сърфира“ върху съдържания от Гугъл и ползва техни фрагменти за различни нужди. След което моментално ги забравя. Задачите за предварителен прочит на предстоящите за изучаване творби в над 90% от случаите остават неизпълнени, учениците се оставят на това, което ще чуят, прочетат, разберат в час. А там очевидно нито има време, нито условия за „потаяне” в измисления, но толкова подобен на истинския литературен свят. Седмокласниците говорят за разказа „Косачи” на Елин Пелин и пишат тези по думите на Благолаж „Затова има приказки /.../, да те измъкнат от истината, за да разбереш, че си човек“, но тяхното измъкване от истината са днешните забавления, в които има много зрелищност, но малко смисъл.

В книгата си „Технология на методите в обучението по литература” (Radev 2015) Радослав Радев говори за необходимостта от синхронизиране на проблемното търсене в литературния урок с емоционалния ритъм на четенето. И естествено стига до съзерцателното, медитативно достигане до истината (през смисъла на текста) и определя съзерцаването като „спонтанна човешка потребност“, която придава интелектуална и психическа пълноценност на духовното порастване на личността на ученика. Урочните концепции на проф. Радев илюстрират как може да се предизвика настроението, което да създаде благотворна атмосфера на училищното четене, включвайки и играта на и в литературата.

Казано с други думи – съзерцаването на литературата в училище изисква онова забавяне на ритъма, което ще позволи на ученика да чуе тихото *подписване* на мътните води на Марица, „*пълни с удавници*“ („Косачи“), да усети надигането на ужаса от неслученото детство в „*и колко скръб в очите трескави, // и колко мъка се чете!*“ („Братчетата на Гаврош“), да настръхне от тъмното, в което стъпките на Македонски хрупат по леда, а „*Водата, черна, страшна, шумеше глухо пред него и отваряше една грозна пропаст за стъпките му*“ („Немили-недаги”, 10 глава). И както вече стана дума, съзерцаването се учи. Защото онова детско „отнасяне“ по нещо съвсем незначително за възрастните бързо се губи с всеки следващ клас в скоростните отсечки на часовете по отделните предмети.

В това изложение не може да се представи разгърнатата методическа концепция, която включва съзерцаването като литературно-образователен и човекоформиращ метод. Ще припомним само някои позабравени техники за живяване на ученика в това, което се преподава. И които днес, когато сме се

затворили в правоъгълниците на телефоните, са по-нужни от преди, за да не загубим не само читателите, но и човечите. Преди да започне да се вглежда в образите на изкуството – изобразителни, музикални, литературни, сценични..., детето, ученикът се учи да наблюдава природата – тя е изначалният пример за това как всеки детайл е в „единство с Единното“. Тези „упражнения“ би трябвало да започнат предучилищно в семейството – с наблюдаването на звездите, изгревите и залезите, полета на калинката, песента на славеите или рошовата корона на глухарчето, преминаването на слънцето през зеленото на листата (японците наричат тази светлина „комороби“) и всякакви други (не)вероятни (не)забележителности, учещи малкия човек да гледа, за да види. И после, когато в началния курс предстоят първите съчинения-описания, отново да се изведе – вече класът – в близката градина или парк, за да съзерцават колективно, в тишина листопада, катеричките, дупката в дънера на старото дърво... и след това да напишат своите „видения“ или истории за това, което е под очертанятия. Позабравените образователни екскурзии по местата, родили творците ни, походите по техните стъпки (не само на Ботев, но и на Вазов например, който е оставил следи в много от планините ни, и др.) са съзерцание в движение. Физическото извеждане на учениците от класните стаи ще отвори буквално и не само очите им за това, което е предизвикало поетите и писателите за техните истории и стихотворения. Научени да гледат света, те ще започнат да го виждат и през образите в думите.

Природните картини в художествените произведения по своите същност и начин на производство на текста от автора естествено склоняват ума на четящия към съзерцание и той се рее по описанията, гмуркайки се по-вглеждащо в тая или оная част на словесния рисунък. Усеща вълнението на реката-жена, *разгалена от слънцето* в „Мечтатели“ на Елин Пелин, живота блато в „Андрешко“ и златната коса като река на царкинята в „Косачи“, която душала с нея любовниците си. Вглеждането в направата на думите (*раз-ков-ничето* за любов, което търси Рустем), в тяхното звучене (реката *подписуркваше*), физическото им въздействие (на жегата в „По жътва“ – *Свило се е синьо небе над земята и сипе огън и жар*; на усилията на баба Илийца в „Една българка“ – *кокалите ѝ изпрацяха; старешките ѝ гърди дишаха гръмовно*) водят след себе си не само разбиране за майсторството на писателя, а и удоволствие от срещата с изкусното на изкуството. Олицетворената природа в разказите на Елин Пелин пък показва на учениците как един неуспял студент в Художествената академия се е превърнал в художник с думите.

Поетическите текстове също създават условия за съзерцание и изискват съзерцание за схващането/разбирането им. Не може да се усети покоят на лятната утрин преди тръгването на героя на път в първата лирическа миниатюра от „Сън за щастие“ без бавното следване на движението на гледната точка по природния кръг – отдолу – „*Ни лъх не дъхва над полени*“, нагоре – „*Ни трепва лист по дървеса*“, още нагоре – „*огледва ведър лик небето*“ и отново надолу – „*в море от бисерна роса*“. И докато погледът на читателя върви по овала на погледа на лирическия говорител, се спира на поетизма за поле – „полени“ (множественото число създава пространствена необятност), замисля се върху образа на покоя с асонансното отрицание „ни лъх ни дъхва“, за да се потопи в морето от чистота и съвършенство (бисерната вода-роса). В баладата „Хаджи Димитър“ съзерцаването

на деня-умиране на героя и вечерта-обезсмъртяване насочва вниманието към много образни детайли на „преобръщането“ на смисъла (денят обикновено е живот, а нощта се свързва със смъртта) – проклинащата уста, „слънцето спряно“ (от кого?), жътварките с тъжните песни за умирация, оказващи се в опозиция на възпяващите „певци песни за него пеят“ и самодивите (които във фолклора обикновено са с негативен знак). Като всяка учебна медитация и съзерцаващата се води от учителя – с деликатни насоки и въздействащо интониране: „Пренесете се на някакво високо място в планината (текстът не казва къде е „там“) и вижте юнака. А ако вие сте него?“, „Кои думи бихте открили в първите 4 строфи на „Хаджи Димитър“? с какво, защо?,... и по-нататък: „Какво виждате и чувате в „Настане вечер...“? Как се вижда и чува? И т.н. – с достатъчно време тишина за вживяване. Всички, тренирали медитация, знаят, че с упражняване човек все по-бързо и ефективно се изключва от ситуацията и се потапя в съзерцанието на себе си, а в случая – на текста.

Даването на време в час за съзерцаване на изучаваните произведения ще намали стреса от първоначалното неговорене на текста на ученика. Оставянето на текста и на възприемащия го сами на тях си ги концентрира в техен собствен дискурс и това им засичане – на множеството на човека с множеството (от думи-образи-послания) на произведението, ги прави близки. Постепенно ученикът започва да се чувства в свои води и колкото и да е странно (дори за него) – това е произведението. Смисълът му – от една страна, общ, от друга, символичен, от трета – персонален, започва да кондензира и текстът добива форма, която говори на съзерцателя въпреки абстрактността си на буквено слово. Така положеното на тезгяха на познанието произведение вече може да се демонтира и разбере от запознаващия се с него. Т.е. съзерцанието води и подобрява аналитичното мислене по проблем. То успокоява с привидното си нехайство (като вид игра), но отделя изследователя от нарочността при извличането и схващането.

Според Учителя Петър Дънов **съзерцанието е метод за работа на ученика**, заедно с размишлението, медитацията, молитвата, концентрацията, посрещането на слънцето... Вгълбяването в себе си е нужно за възвисяване над обикновеностите на живота. Упражнението по съзерцание трябва да се прави всеки ден – сутрин, обед и вечер по 10 минути. Дънов посочва съзерцанието и като метод за самовъзпитание, а също и срещу страдание (Duno 2005).

В статията си за Евагрий Д. Петров цитира философа и коментира твърдението му за личностовите последствия от умозрението – „всички добродетели прокарват път на умозрителя“ (Gn., 5, 95-96), но насочва своите дискурси предимно към онези нравствено-психични качества, състояния, свойства, дейности и помисли, от които умозрителите трябва да се освободят – гняв, малодушие, печал, ненавист, злопамятност и пр., а други да развият в себе си – съвест, внимание, смирение, мъдрост, целомъдрие, безстрастие и пр. [12]. И от 44 гл. до 48 той подкрепя казаното, позовавайки се на опита на видни мистици като Григорий Богослов, Василий Велики, Атанасий Александрийски, Серапион Тмуитски и Дидим Александрийски“ (Petrov 2015).

Умишленото и методично използване на съзерцание от учениците и представянето му като инструмент на познанието/запознаването с нещата въобще, а не само в литературно-образователния аспект, води до олекотяване на процеса на първично възприемане, заиграване; непреднамереността (или „спонтанността“

по проф. Радев) увеличава ефективността на наблюдението/извличането, което оптимизира последващите анализирани, интерпретиране и прилагане на усвоеното. Не на последно място съзерцанието дава спокойствие и време за решение. Липсата на спешност в този медитативен полунасочен процес освобождава оперативната памет на ума, позволявайки буферирането на повече и по-качествена информация – взета от „сорса“ (извора), а не от субективни предубеждения.

В заключение: съзерцание е, когато потребителят на изкуство остави продуктът сам да говори или да не говори – рецепция без насилие и за двете страни на комуникационния процес, който по своята образност е и образователен. Освобождаването от контрола е основно условие за влизане в потока на мисълта/енергия, проникваща зад очевидностите. Ученето се случва по ред, а творчеството – по освобождение. И двете обаче изискват методика.

Научаването на децата на методиката на съзерцанието и стимулирането им да го употребяват отвъд урока и литературното произведение, във всяка област на своя живот, е изключително ефективно и щадящо. Без да реагира неврастенично и моментално, както ни вмениява и стресира сегашността (а стресът прави грешки), човек си създава, от една страна, спокойствие, а от друга – време да разбере другото, отсрещното. Казано с езика на народната мъдрост, съзерцанието е еквивалент на „три пъти мери, веднъж режи“. Действията и решенията, които протичат след съзерцание, са по-адекватни и премерени, но не в смисъла на примирение, а на точност. Това би спестило битови, учебни и житейски загуби на умения в съзерцанието човек. За да се запази читателят в него и оная детска непринуденост на въобразяването, способна да създава живот и да му се наслаждава:

- „Мислиш ли, че за тая овца ще трябва много трева?
- Защо?
- Защото там, при мене, всичко е съвсем мъничко...
- Сигурно ще ѝ стигне. Аз ти дадох съвсем малка овца.
- Той наведе глава над рисунката.
- Не е толкова малка... Я гледай! Тя е заспала...“

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Duno 2005:** Duno, V. Imam dom nerakotvoren. T. 1. Sofia: Byalo bratstvo [Дуно, В. Имам дом неръкотворен. Т. 1. Съставител В. Пашов. София: Бяло братство].
- Ekzyuperi 2018:** Ekzyuperi, A. Malkiyat prints. Sofia: Hermes [Екзюперии, А. Малкият принц. София: Хермес].
- Kar 2012:** Kar, N. Pod povarhnostta. Kak internet vliyaе varhu cheteneto, misleneto i pametta. Sofia: InfoDar [Кар, Н. Под повърхността. Как интернет влияе върху четенето, мисленето и паметта. София: ИнфоДар, 2012].
- Kyosev 2013:** Kyosev, A. Karanitsite okolo cheteneto. Sofia: Siela [Кьосев, А. Караниците около четенето. София: Сиела].
- Petrov 2015:** Petrov, D. Evagriy Pontiyski: „sazertsaniето – edinstvo s Edinnoto“. // Philosophia, e-journal for philosophy & culture, 10/2015, 82-99 <<https://philosophia-bg.com/archive/philosophia-102015/evagrius-ponticus-the-conpemplation-unity-with-the-unity/> (status 03.09.2024) [Петров, Д. Евагрий Понтийски: „съзерцанието –

единство с Единното“. // *Philosophya*, e-journal for philosophy & culture, 10/2015, 82-99].

Radev 2015: Radev, R. *Tehnologiya na metodite v obuchenieto po literatura*. Varna: Slavena [Радев, Р. *Технология на методите в обучението по литература*. Варна: Славена].

Teneva 1996: Teneva, T. Za „gledaneto“ i „vizhdaneto“ v razkaza na Ivan Vazov „Dyado Yoco gleda“. – In: *Tvorchestvoto na Ivan Vazov – kriticheski prochiti*. II. Shumen, 97-104 [Тенева, Т. За „гледането“ и „виждането“ в разказа на Ив. Вазов „Дядо Йоцо гледа“. – В: *Творчеството на Ив. Вазов – критически прочити*. II. Шумен, с. 97 – 104].